

Ivan Mesek

Aktivizam: slučaj Varaždin

U manjim sredinama, gdje je još uvijek politika na prvom mjestu, a tek na drugom struka i dugoročni strateški planovi, nije baš uputno zamjerati se osobama o kojima direktno ovisi djelovanje i opstojanje samih aktera u umjetnosti.

Pregled, rekapitulacija, sažetak otpora...

U tekstu ću dati pregled aktivističke prakse u posljednjih nekoliko godina u Varaždinu, a završno ću uzurpirati prostor za govor u prvom licu jednine, zbog kompleksnog iskustva na poziciji – aktivizam, aktivist, "pozicija" (imati moć) i kontrapozicija.

Manje sredine, kao što je Varaždin, pate od raznorodnih simptoma uvjetovanih činjenicom da se radi o manjim sredinama. Kulturne i umjetničke događaje organiziraju većinom ustanove u kulturi, udruge i inicijative koje i ne bi postojale bez jedinica lokalne samouprave. Kako je ta jedinica često njihov osnivač, to je naravno i njena zakonska obveza i njen javni interes. No, iz te činjenice proizlazi i osnovni problem: neko jače aktivističko djelovanje upereno prema "centrima moći" koji diktiraju smjernice javnog života, bilo bi kontraproduktivno s obzirom da su ti centri moći u velikoj većini izuzetno tašti i ne podnose ni satiričku kritiku. U manjim sredinama, gdje je još uvijek politika na prvom mjestu, a tek na drugom struka i dugoročni strateški planovi, nije nimalo uputno zamjerati se osobama o kojima direktno ovisi djelovanje i opstojanje samih aktera u umjetnosti.

Nevladine organizacije i inicijative su preslabe jer ne mogu računati na financiranje iz drugih izvora (fondacija, sponzora), što bi im dalo nezavisnu poziciju za aktivističko djelovanje, ili je takvo financiranje zaista simboličko. Nadalje, da bi bilo kakav aktivizam mogao postojati, građani koji žive u određenoj sredini trebaju dobiti adekvatan uvid u stanje različitih razina javnog života koje su od njihovog vitalnog interesa. Za navedeno je potrebno imati i kvalitetne medije koji kritički i argumentirano predstavljaju određene sfere društvenog života. Često u lokalnim sredinama tome nije tako. Opet iz istog razloga: utjecaj "centara moći". I mediji djelomično ovisе o "dobroj volji" politike pa stoga neke prevelike kritike i otvaranje problematičnih tema nije ni uputno. Ogroman faktor je i izostanak građanske inicijative. Čeka se da netko drugi riješi probleme i uvijek je "netko gore" kriv za sve. A kada trebaju dati vlastiti doprinos i pokrenuti se, ljudi se prepuštaju letargiji po principu mlakosti duha volje: "A što ja mogu promijeniti?"

U Varaždinu u proteklih desetak godina nije ni bilo nekog snažnijeg umjetničkog aktivističkog djelovanja. Uljuljkan u svojoj višestoljetnoj patini, bogatom naslijeđu i ne tako lošem standardu (u odnosu na neke druge dijelove Hrvatske) dugo je živio u ugod-

nom samozadovoljstvu. Početkom 2000-ih dogodio se zamah s jednom novom generacijom koja je došla na vlast. Bila je to ekipa koja je znala vješto pokrenuti projekte na području privrede, obrazovanja i komunalne infrastrukture. Varaždin je postao prvi grad s jednosmjenskom nastavom, najveća investicijska zona s najnižom stopom nezaposlenosti, obnovila se kompletna gradska jezgra, uspostavio se sustav poticajne stanogradnje, a grad je cijelo desetljeće dobivao nagrade najuredenijeg grada. Gradsko vodstvo počelo je skupljati vrlo značajne političke bodove i to velikim dijelom i opravdano. U tome nema ničeg nelogičnog, no problem je kada taj motiv pre-

U Varaždinu u proteklih desetak godina nije ni bilo nekog snažnijeg umjetničkog aktivizma. Uljuljkan u svojoj višestoljetnoj patini, bogatom naslijeđu, ne tako lošem standardu (u odnosu na druge dijelove Hrvatske) dugo je živio u ugodnom samozadovoljstvu.

Dan neovisnosti, Ivan Mesek, foto: Siniša Sović

vagne nad dugoročnim i strateškim razlozima za pokretanje takvih programa. Uz vješt marketing Varaždinci su bili uvjereni (a u tome im je pomogla gradska struktura) da su postali gotovo pa izolirani otok do kojega ne dopire bijeda hrvatske zbilje te su ispunjeni lokalpatriotskim ponosom gotovo plebiscitarno davali podršku takvoj politici.

U takvom samozadovoljstvu građani nisu ni osjećali potrebu za nekim snažnijim umjetničkim aktivizmom koji bi reflektirao socijalno okruženje. Možda se umjetnički aktivizam najviše osjetio kroz formu performansa u okviru manifestacije Dan performansa pokrenute 2001. godine, i možda zato jer ju je pokrenula nekolicina entuzijasta i to

izvan sustava javnih ustanova. Pokretač je bila strukovna udruga HDLU Varaždin, a događanje je pokrenuto s ciljem da se varaždinskoj publici predstavi ova, u svijetu odavno etablirana, izvedbena grana. Prvih godina program se bazirao na hrvatskim autorima i projekt se održavao kao "maraton" dan, jednom godišnje u mjesecu kolovozu. Konceptcija je sljedećih godina nadograđena pozivom autorima iz inozemstva te se dan proširio na vikend događanje u trajanju od tri dana. Budući da je projekt imao ambiciozne planove, odlučeno je da organizaciju preuzme novoosnovana javna ustanova u kulturi, Galerijski centar Varaždin, jer takvi ozbiljni projekti ipak moraju imati sigurnije izvore financiranja. Prije dvije godine projekt je nadograđen i programom suvremenog plesa; nije više usmjeren samo na hrvatske autore i održava se pod nazivom PERFORM-D-ANCE. Varaždinska publika, nenaviknuta na ovakvu vrstu umjetnosti, mogla je u zadnjih desetak godina na trgovima i ulicama vidjeti umjetnike koji su je, bar na kratko, izbacili iz njene (malo)građanske uspavanosti. Već prve godine održavanja festivala performansa, nakon što je Vlasta Delimar izvela svoj performans na sceni Hrvatskog narodnog kazališta, osvanuo je naslov u dnevnim novinama: "Seks skandal u HNK". A cijeli "seks skandal" odnosio se na činjenicu da je umjetnica izvela svoj poetski projekt *Povratak ratnika* obnašena. Doživjeli smo čak i prijevode termina performans. Jedan ga je novinar preveo na hrvatski kao NORČIJANJE ili glupiranje.

Aktivizam svih dosadašnjih izdanja festivala može se više vidjeti u razbijanju nekih malograđanskih pogleda na to što je umjetnost, a manje u aktivističkoj prirodi pojedinih izvedenih projekata (od njih osamdesetak do sada), iako ih je bilo vrlo provokativnih koji su direktno tematizirali probleme intime, agresije, crkvenih dogmi. Spomenut ću kao primjer performans srpskog autora Živka Grozdanića Gere koji je 2010. godine, na trgu Miljenka Staničića, u samom centru povijesne jezgre pustio krv po srpskom ustavu, dok je suradnik i asistent u projektu velikim čekićem razbijao keramičke pločice na kojima su bila napisana imena kosovskih gradova i mjesta, izražavajući tako vrlo oštar stav da sva krv prolivena posljednja dva desetljeća na ovim prostorima proizlazi iz srpskog ustava. Iste godine autor ovog teksta izvodi performans na glav-

nom gradskom trgu pod nazivom *Živjela neovisnost!*. Projekt se sastojao u čitanju naslova iz dnevnih novina preko megafona i to tekstova koji su tematizirali probleme kriminala, korupcije, ratnog profiterstva, dok je istovremeno kazališna šminkeričica puderom prekrivala lice i rane ratnog veterana. Nakon svakog izgovorenog naslova, autor je uzimao papirnate raznobojne konfete na kojima su bile fotografije ratnih invalida te ih je uz glazbenu kulisu operete *Grofica Marica* bacao u zrak i publiku.

Bilo je i pojedinih epizoda unutar Hrvatskog narodnog kazališta za koje možemo reći da su bile aktivističke. Uprizoreno je više tekstova koji problematiziraju određene aspekte suvremenog društva, ili onih u kojima možemo pronaći paralele s problemima današnjice, odnosno moć pojedinac, odnosima unutar obitelji ili ulogom žene u društvu, no trenutak koji bih unutar repertoara nazvao aktivističkim predstava je *Enciklopedija izgubljenog vremena* (2011.) u režiji Snježane Banović, a prema tekstu Slobodana Šnajdera. Tekst je u kritici nazvan i "dramom obespravljenih", gdje Šnajder kroz lik Gregora Samse, bivšeg radnika propale željezare kojeg posjećuje Smrt, progovara o svoj zbilji aktualnog hrvatskog trenutka, zbilji opterećenoj vječitim pretumbavanjima povijesti, zatočenošću u istoj, garnirano s izopačenostima kriminala i silovanjima ideologijama koje se gotovo orgijski redaju na "običnom čovjeku". Na žalost, naša zbilja daje izuzetno mnogo materijala za aktivizme svih oblika pa niti ne čudi da bi se mogla napraviti i prava enciklopedija devijacija koje nas godinama okružuju. U većini teksta i njegova prenošenja na scenu varaždinskog kazališta u tome je predstava bila uspješna, no kritika je autoru zamjerila često banalne dosjetke.¹

Cyber aktivizam, aktivizam na filmu, neumjetnički aktivizam

Prostor koji je svugdje pa tako i u malom Varaždinu, najviše postao platforma za aktivističku inicijativu je internet sa svojim mogućnostima direktne ili anonimne komunikacije. Zanimarimo li ogromnu većinu beskorisnih i neargumentiranih lupetanja, dogodilo se i nekoliko kreativnih aktivističkih trenutaka. Jedan su satiričke grafičke ilustracije i simulacije Željka Tkaleca. Nezadovoljan političkom situacijom u Varaždinu, ali i Hrvatskoj, u maniri koja je

posljednjih dvadesetak godina viđena prvenstveno u Feral Tribuneu, on zorno i često vrlo duhovito ističe svoje stavove o mnogim akterima političkog života, a upravo je u tim primjerima njegova kritika najbrutkija. U slučajevima kada koristi diskutabilne i jednoznačno negativne simbole (npr. predstavljajući kritiziranu osobu kao Hitlera, ili titulirajući je kao pračovjeka), aktivistička je poruka mnogo slabija, jer se srozava na razine prizemnog vrijeđanja, no i direktna u svojoj jednodimenzionalnosti, jer koristi vokabular "ulice" kao legitiman način izraza revolta.²

Kao jedna od značajnijih i kreativnijih građanskih inicijativa u Varaždinu, pojavila se prije nekoliko godina udruga Trash koja organizira istoimeni filmski festival. I u ovoj se inicijativi, prvenstveno usmjerenom prema zabavi i dobroj zezanciji, našlo prostora za vrlo inteligentan oblik aktivizma jer organizatori, i sami producirajući amaterske filmove trash poetike, razrađuju scenarije koji se reflektiraju na aktualnosti u društvu. Primjer je glavni kreativni mozak, Jurica Hižak, koji sa suradnicima u filmu *Prekažnjavanje* iz 2009. godine kao najvećeg negativca definira dr. Valentinu, moćnog bankara. Cijeli film, u borilačkoj maniri obračunava se s bankarskim establišmentom. U drugom filmu *Sun tzu* iz 2010. godine Hižak kao okosnicu radnje koristi autobiografsku frustraciju profesora visokoškolske ustanove. Radnja prati borbe dviju borilačkih škola izražavajući time svoj stav o komercijalizaciji obrazovanja. Ono što je ovdje vrijednost i naznaka aktivizma upravo je potreba i želja običnih, gradskih "dečkiju" da bez ikakvog formalnog estetskog znanja i edukacije iskoriste medij filma kako bi izrazili svoj stav i kritiku.

Izražavanje aktivističke ideje kroz umjetnost autoru daje ugodnu i lako branjivu poziciju da "se radi o umjetničkoj slobodi". Iako oblikovana umjetničkim sredstvima poruka može biti bolje sročena, ona na taj način gubi izravnost protesta kakav možemo vidjeti kada kreativnost koriste aktivisti, neumjetnici, svi oni koji protestiraju. Kako je posljednje godine politička situacija u Varaždinu postala zaoštrenija, tako se pojavilo sve više direktnih protestnih inicijativa koje su imale i svoje sjajne kreativne trenutke. Jedan je bio za vrijeme antilavinskih demonstracija u Varaždinu u proljeće 2011. godine, kada su demonstranti imali lice prekriveno maskom s likom tadašnjega gradonačelnika Varaždina te na taj način izrazili svoju kritiku i

stav koristeći ideju "Svi smo mi...", već viđenu u Hrvatskoj, no ovdje s ironijom i sarkazmom.

Aktivizam iz moje perspektive: aktivizam s pozicije "vlasti"

Sada bih se zadržao na vlastitom iskustvu s umjetničkim aktivizmom iz perspektive umjetnika koji se pojavio na "drugoj strani", onoj koju umjetnici aktivizmom kritiziraju, na poziciji aktivne politike, pozicije moći i direktnog utjecaja na definiranje društvene zbilje, na poziciji zamjenika gradonačelnika zaduženog za kulturu, funkciji koju sam obnašao nešto više od tri godine. Kod umjetnika se politika većinom javlja kao tema njihove umjetnosti. Ja sam pokušao napraviti inverziju uobičajene postavke: u politiku unijeti kreativnost, umjetnost. Vraćam se na pitanje s početka teksta: je li pozicija umjetnika aktivista oprečna poziciji iz koje se diktira politička zbilja? I je li odluka da se direktno "iznutra" pokuša promijeniti tu zbilju, radije nego da ju se s pozicije promatrača kritizira, "bogohuljenje" i kompromitiranje umjetničke pozicije?

Kao umjetnik, rastao na flukusovskim načelima povezivanja umjetnosti i svakodnevnog života, smatrao sam da je doprinijeti da Varaždinci u svojem gradu mogu slušati Boba Dylana uživo čin jednakovrijedan bilo kojem mom umjetničkom radu. Ono što je bilo simptomatično u ovom iskustvu nije samo moja uloga kao umjetnika na tom mjestu, već reakcija okoline pa čak i kolega umjetnika. Upravo je i to iskustvo jedan doprinos aktivizmu u zemlji i sredini gdje su umjetnici s obiljem predrasuda smatrani "boemima", luđacima, gotovo zabavljačima, a često i "niš koristi". Samo moje imenovanje na to mjesto kod mnogo je ljudi izazvalo reakciju: "ali on je umjetnik". Bez obzira na to što titulu umjetnika nisi stekao samoproglašenjem, već studijem na Akademiji likovnih umjetnosti, posljediplomskim studijem u Münchenu i stjecanjem titule magistra u 27. godini života, prema shvaćanjima prosječnog građanina, umjetnici su talentirane osobe koje su se takve rodile i za postajanje umjetnikom nije potrebna nika-

Uz vješt marketing Varaždincima je stvorena slika da su postali gotovo pa izolirani otok do kojeg ne dopire sva bijeda hrvatske zbilje te su ispunjeni lokalpatriotskim ponosom gotovo plebiscitarno dajući podršku takvoj politici.

Enciklopedija izgubljenog vremena, dramski tekst: Slobodan Šnajder, režija: Snježana Banović, foto: Darko Gorenak

kva edukacija. Isto tako, reakcija je nekih kolega bila slijedeća, prilično cinična: "Pa, što ćeš ti tamo? Pa, mi smo umjetnici, politika nije za nas, mi smo slobodnjaci". Slobodnjak ili jesi ili nisi. Ako si istinski kreativac, slobodan u glavi, onda ćeš to biti i kao političar. A onaj tko nije tako slobodan i nema potrebu kreativnog djelovanja u bilo kojem okruženju može biti apsolutan umjetnik, ali njegova će umjetnost figurirati na razini suhoparnog pamfleta. Bilo mi je bitno da ne izgubim vlastitu perspektivu kreativca slobodnog razmišljanja, da ne upadnem u kalup stereotipa. Stoga sam, uz sve što nosi takav posao, koristio tu poziciju da pokrenem kreativne inicijative. Po čemu

one nisu aktivističke? Je li aktivizam samo situacija kada netko nešto kritizira s položaja "opozicije"?

Svaka situacija može biti i jest veliki kreativan izazov. Umjetnici koji su slobodni u svakoj će životnoj situaciji pronaći mogućnosti kreativnog odgovora. Tako sam i ja – osim što sam se bavio poslom za koji sam bio stručno educiran te tako bio i u stanju konkretno pomoći oko kulturne politike – koristio poziciju i za različite kreativne inicijative, aktivizam s pozicije "vlasti". Navest ću samo nekoliko primjera:

U eri napada "cajkama" i opasnosti da ni Varaždin neće biti pošteđen, dao sam izraditi majice s prekriznom har-

Poimanje aktivističkog djelovanja s pozicije "vlasti" doživljavao sam na tragu ruskih konstruktivista nakon Oktobarske revolucije u onom kratkom razdoblju prosvjetiteljskog doživljavanja vlasti i moći, u kojem su pisali poeziju po fasadama kuća kako bi je približili radnicima koji inače nikada ne bi pročitali pjesmu.

Nekoliko mjeseci provodio sam projekt pod nazivom *Kratodemija* (obrnuto od "demokracija") u kojem sam gotovo svake subote stajao pola sata na balkonu gradske vijećnice držeći transparent, uvijek s novom porukom, a odjeven u odijelo i kravatu –ikonografiju stereotipa političara. Želja je bila inverzija komunikacije VLAST-NAROD gdje se predstavnik vlasti obraća građanima upućujući im protestne poruke, primjerice: "VI STE IZABRALI NAS, A MI NE MOŽEMO VAS", ili "GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ NIJE ŠPANSKI TENISAČ".

Bez želje da glorificiram i idealiziram vlastita uvjerenja i djelovanje u tom razdoblju, nekako sam naivno i lepršavo ušao na područje gdje se obično igraju vukovi. Kao da sam u zoološkom vrtu u kavezu s lavovima htio igrati "školicu". Poimanje aktivističkog djelovanja s pozicije "vlasti" doživljavao sam na tragu ruskih konstruktivista nakon Oktobarske revolucije u onom kratkom razdoblju prosvjetiteljskog doživljavanja vlasti i moći, u kojem su pisali poeziju po fasadama kuća kako bi je približili radnicima koji inače nikada ne bi pročitali pjesmu.

Budući da je poimanje takvih i ostalih inicijativa bilo, kao i mnogo toga, na tragu političkog skupljanja poena, a ne dugoročnog promišljanja života jedne lokalne zajednice, entuzijizam i razigranost ideja nakon nekog vremena prerasli su u otrežnjenje i razbijanje iluzija. Je li to potvrda teze da politika i *pozicija vlasti* nisu za umjetnike? Nipošto! Kao i nakon izvedbe nekog umjetničkog djela, iza tog iskustva ostaju izvedeni projekti, potaknute inicijative koje ti nitko ne može uzeti, a koji su ipak donijeli određene pomake.

Kažu da pozicija moći kvari ljude. Netočno. Moć samo pokazuje kakav uistinu jesi.

monikom i natpisom: TURBO FOLK FREE ZONE VARAŽDIN. Još uvijek ih Varaždinci ponosno nose kao znak identifikacije s idejom i inicijativom da se izdvojimo kao sredina koja ne podliježe svakodnevnim napadima šunda.

Prije više od četiri godine inicirao sam projekt "GALERIJA NA OTVORENOM" kao projekt koji je po skicama vrhunskih autora avangardne umjetnosti iz regije od jedne bezlične avenije trebao napraviti atrakciju, aplicirajući likovna rješenja na oronule fasade i na taj način vrhunska djela likovne umjetnosti staviti u životno okruženje ljudi koji vrlo vjerojatno nikada ne bi bili upoznati sa takvim autorima i njihovim djelima.

¹ Tako Tomislav Čadež bilježi: "...pokušaj 'epskog' teatra čini mi se u najmanju ruku zastarjelim. Šnajder kao da živi u šezdesetim godinama prošlog stoljeća pa eksperimentira s postupkom koji je odavno apsolviran: razara dramsko tkivo ne bi li upozorio na činjenicu da je klasična, dijaloška građanska drama sama po sebi skandal i prijevara". (Jutarnji list, 3. travanj 2011.)

² Ono u čemu se još razlikuje od satire na kakvu smo bili naviknuti u Feral Tribuneu je politički fokus, jer je ovdje satira usmjerena samo na jednu političku opciju, dok su feralovci "lupali" po svima koji su to svojim djelovanjem zavrijedili, bez obzira na to iz koje su političke opcije proizlazili.